

RESSENYES

L'empremta expansionista en la literatura occidental

Óscar Costa

HISTORIADOR

Edward SAID, *Cultura e imperialismo*, Barcelona, Anagrama, 1996, 544 pàg.

Edward W. Said (Jerusalem, 1935), professor de la Universitat de Colúmbia des de 1963 i durant molt de temps assessor de l'Organització per a l'Alliberament de Palestina, és conegut al nostre medi per la tardana traducció al castellà d'*Orientalism*, obra escrita entre 1974 i 1976 sota l'onada intel·lectual dels processos de descolonització dels anys cinquanta i seixanta, i publicada en la versió original anglesa el 1978.

L'obra se centra en l'estudi de la gènesi del concepte de l'«altri» en la civilització occidental, des de l'antiguitat clàssica fins a les societats contemporànies, mostrant com des d'un primer moment la civilització occidental va mirar els pobles aliens amb ulls estereotipats. Des de l'època medieval es va anar gestant un tipus de coneixement capaç de servir a l'expansió occidental basada en la confrontació bèl·lica i en la conquesta i el domini d'altres pobles. Moltes vegades aquesta tradició va forjar la imatge pintoresca del món oriental, reduït a trets estereotipats i abstractament homogenis. Aquesta es basava en la repetició secular d'uns judicis de valor no contrastats que se sostenien els uns als altres, creant una tradició pseudocientífica que desembocà al llarg del segle dinou en la fonamentació teoricoideològica de l'orientalisme. De fet, l'exposició dels orígens de l'orientalisme anglofrancès el segle passat és un dels

capítols més reeixits del llibre. L'enfocament en què es va basar l'anàlisi tenia com a eix el descobriment del món oriental. El llibre va provocar una forta polèmica i va ser l'inici d'un seguit d'estudis sobre l'impacte de l'expansió secular en el món cultural occidental.

En certa mesura, *Cultura e imperialismo* és la continuació de la tasca començada amb *Orientalism* però canviant l'objecte de l'anàlisi, que aquesta vegada és l'impacte de l'expansió imperialista sobre el conjunt de la cultura occidental. Tot i que són evidents les diferències d'objectiu i de volum de feina amb el llibre anterior, cal remarcar una continuïtat en l'estudi perquè les implicacions ideològiques de fons són les mateixes.

Malgrat tractar-se d'un objectiu polièdric *per se*, Said precisa a la introducció les tesis que constitueixen els eixos principals del llibre, que cal tenir ben presents per veure'n no tan sols els encerts, sinó també les febleses. La tesi més important és la interpretació de la cultura com a manifestació esteticoliterària. Quan parla de cultura es refereix a «totes aquelles pràctiques, com les arts de la descripció, la comunicació i la representació, que posseeixen relativa autonomia dins de les esferes d'allò econòmic, allò social i allò polític, que moltes vegades existeixen en forma estètica i el principal objectiu de les quals és el plaer». De la cultura així definida, se n'han tingut diverses concepcions. Se l'ha vist com el conjunt de representacions i tradicions més genuïnes d'una nació o un poble. Aquesta idea romàntica atorgà a la tradició cultural un important paper com a valor per contraposar a la realitat material del món històric i contingent ple de vileses i conflictes. Un refugi on trobar el millor de cada poble. Es pot concebre també com un espai on es produeixen i reproduïxen els conflictes d'interessos provinents del món exterior i que reflecteix la tradició cultural. Des del punt de vista del mètode, l'historiador de la literatura compromès amb l'antiimperialisme ha de posar de manifest el caràcter contaminat i gens autònom del fet cultural i, particularment, del fet literari. Said no es limita a assenyalar les influències exteriors al fet artístic, sinó que veu l'imperialisme com el veritable motor de la cultura occidental. És possible posar en evidència la importància de l'expansió europea com a clau interpretativa d'obres d'art que aparentment no es refereixen a aquella explícitament, com és el cas de la conegudíssima *Aida* verdiana, a la qual Said dedica un capítol; però em sembla una visió esbiaixada i parcial explicar la dinàmica de tota la producció cultural occidental a partir de l'expansió europea.

Said considera que la narració és el gènere que ha acompanyat més clarament la marxa cap al món modern i l'expansió planetària dels imperis europeus. D'entre aquests, centra l'estudi en el britànic i, en menor grau, en el francès. A través del comentari del clàssic narratiu de tema imperialista *The heart of darkness* (*El cor de les tenebres*), de Joseph Conrad, descriu tota la càrrega d'ambigüitat que conté l'expansionisme europeu i l'essència opressiva i destructora de civilitzacions alienes, elements que van fer possible la universalització de la cultura occidental. Segons Said, aquest ànim crític de Conrad es deu a la seva relativa marginalitat com a polonès, que li permet un allunyament crític vers l'experiència colonial britànica. El que s'hauria d'explicar és l'èxit de l'escriptor polonès amb el públic de la Gran Bretanya dins del context de la crisi de valors de finals de l'era victoriana. És a dir, en la gènesi d'un pensament crític vers els efectes de l'expansió europea en els mateixos autors explícitament imperialistes.

Said parla de «territoris superposats» per referir-se a aquesta confluència en la utilització de les mateixes categories crítiques entre els intel·lectuals del primer i el tercer món. Però de fet la generació dels autors anticolonialistes nascuts al tercer món és posterior i va començar a desenvolupar la seva activitat en el període d'entreguerres.

El paper fonamental de l'imperialisme en la cultura europea no ha de cercar-se solament en la producció posterior a 1870, període considerat específicament imperialista per la seva dinàmica i la seva temàtica. Hi ha un període previ en el qual el colonialisme és implícit i actua com a marc «d'actitud i de referència». Els noms més significatius de la literatura victoriana i fins i tot pre-victoriana són: Defoe, Austen, Tackeray, Scott i Dickens, que «preparen el camí als Kipling i els Conrad». Destaca en aquest sentit l'anàlisi del joc de superposicions en una novel·la aparentment d'espai tancat com és *Mansfield Park*, de Jane Austen. El desenvolupament de la trama a la mansió britànica té sentit si es pensa en les propietats antillanes de la família protagonista. El mateix tractament es pot fer servir per a un ventall important d'obres que no tracten específicament la vida colonial; cal recordar *Great expectations* (*Grans esperances*), de Dickens.

A partir de 1850 hi ha una generació que assumeix explícitament el rol «civilitzador de l'home blanc», amb una reivindicació ètica de l'imperialisme. Entre aquests escriptors cal fer esment de Carlyle i John Ruskin, tan influents en

la concepció orsiana de l'imperialisme a Catalunya, representants d'una postura «dura» envers el paper dominant de l'imperi britànic. A partir de 1870 aquest paper es veu qüestionat per la competència dels nous estats i per un activament de l'acció francesa en la cursa imperialista pel repartiment colonial, especialment a partir de la Conferència de Berlín de 1884-1885. El «consens imperialista» es veu reforçat per la consolidació de les ciències etnogràfiques, la sociologia acadèmica, l'antropologia, etc. Les veus crítiques queden en un segon pla, però cal recordar, encara que Said no els presti atenció, que d'entre les crítiques molt poques qüestionaven el paper «civilitzador» d'Occident. És en aquests moments quan l'imperialisme es fa popular i les crítiques començaran a partir dels autors tradicionalment considerats imperialistes. L'anàlisi de Kipling em sembla emblemàtica en aquest sentit. Said fa un extens estudi de *Kim*, a vegades obvi, però s'ha de recordar el caràcter pedagògic del llibre, evidenciant la complexitat de visions implícites. Mostra que el llibre no s'ha de llegir anacrònicament pel fet que no tingui cap consciència condemnatòria del «Gran Joc». La consciència del malestar produït per la dominació britànica es fa evident en obres d'escriptors postvictorians com *Passatge a l'Índia*, de Foster.

La trajectòria de l'expansió colonial francesa, malgrat voler-se presentar com a diferent, no escapa a les característiques més fosques de la dominació occidental. Si més no, l'assimilació de la decadència colonial i la significació social que va tenir per a la cultura francesa es mostren evidents en la seva literatura. Escriptors rellevants com Gide o Malraux no escapen als prejudicis que genera la consciència colonial. El cas més extensament analitzat és el d'Albert Camus, escriptor francès nascut i educat a Algèria. Per Said, Camus representa bé la impossibilitat de saltar per damunt del complex d'elements culturals i afectius de la consciència colonial, malgrat no esmentar les declaracions proàrabs de Camus.

La part final de l'obra se centra en una proposta de recerca d'espais comuns entre la cultura occidental i l'oriental. Espais possibles, segons l'autor, a partir de l'acceptació de la radicalitat de l'experiència descolonitzadora. S'ha de tenir present el sentit didascàlic de tot el llibre: la pedagogia envers un públic universitari americà no acostumat a baixar del pedestal els autors i les obres canòniques de la tradició occidental. Said no entra en la discussió del cànon, però sí suggereix l'aparició d'un nucli d'escriptors provinents del món perifèric capaços de sostenir una alternativa de transculturalitat. La proposta és literàriament sòli-

da, si bé a vegades exagera fent-los dipositaris de la dinàmica de les avantguardes trencada pel reaccionarisme del món cultural postmodern a les metròpolis.

Des de la història literària es pot objectar l'exageració de convertir l'expansió colonial imperialista en el *deus ex maquina* de la novel·la occidental. El colonialisme pot ser marc de referència i actitud, però no explica globalment l'evolució de la novel·la moderna. D'altra banda, les tesis sobre els mecanismes d'evolució de la novel·la occidental són una perllongació d'una visió ideològica gestada durant el procés de descolonització i que tendeix a veure Europa, en paraules preses del teòric Franz Fanon, com una completa construcció de les seves aventures expansionistes al llarg de la història.

Des del punt de vista historiogràfic trobem que caldria aprofundir la revisió del procés de descolonització. Un fenomen tan persistent i important com l'imperialisme cal que sigui historificat prenent en consideració no només la dialèctica entre la resistència a les colònies i la gènesi d'un pensament crític en clau occidental. Perquè, contràriament a les visions unilaterals del procés expansionista, moltes de les claus per entendre l'evolució d'aquest es troben en la mateixa dinàmica interna del món europeu, en les pròpies condicions interiors, més que en les relacions exteriors, la qual cosa obliga a una consideració més dialèctica de les relacions metròpoli-món colonial, que mostri totes les arestes del fenomen imperialista. La negativitat de la crítica radical que va compassar en el pla teòric el procés descolonitzador, explicable en el seu moment, no permet, com en el cas que ens ocupa, una revisió necessària dels aspectes més conflictius del mateix procés, capaç d'assumir la seva irreversibilitat però també les mancances que obliguen a un compromís mundial per trobar sortides a l'esgarriant situació que viu bona part de la població del planeta. El salt al buit teòric de remetre de manera genèrica la responsabilitat sobre el fracàs descolonitzador al procés inacabat d'alliberament o a la incapacitat de les burgesies nadiues, fa necessària una revisió particularitzada del resultat d'aquests processos.

La fi de la Guerra Freda, l'enfonsament de molts dels aparells d'estat sorgits de la descolonització, els enfrontaments reals i potencials entre espais culturals excloents, els integristes, la persistència de pràctiques imperialistes en el món postcolonial, els processos d'industrialització salvatge de l'Extrem Orient, el tràfic d'armes, els moviments massius de població, la reaparició de pandèmies, etc., defineixen la necessitat de nous paràmetres interpretatius que per força superin els simplismes.